

Управление на риска в земеделските стопанства в България

Христина Харизанова-Бартос*,
Зорница Стоянова**,
Ивелина Петкова***,
Никола Методиев****,
Цветана Харизанова-Методиева*****,
Павел Шейтанов*****,
Ани Димитрова*****

Резюме: Развиващите се несигурности, рискове и кризи, свързани с естествената среда, технологиите, икономическата и политическа среда, както и глобализацията, все още представляват предизвикателство пред справянето с управлението на риска в аграрния сектор в България. Целта на статията е да се направи анализ на управлението на риска в земеделските стопанства и на тази база да се определят обобщени изводи и предложения за подобряване на процеса. Управлението на риска често пъти е зависимо от икономическите дейности и вътрешните нагласи на управителите на стопанствата. Методологичната рамка на изследването включва: 1) Теоретичен преглед на управлението

* Христина Харизанова-Бартос е доктор, доцент, доктор в катедра „Икономика на природните ресурси“ на УНСС.

** Зорница Стоянова е доктор, доцент в катедра „Икономика на природните ресурси“ на УНСС.

*** Ивелина Петкова е доктор, доцент в катедра „Финансов контрол“ на УНСС.

**** Никола Методиев е доктор, доцент в ИЖН-Костинброд.

***** Цветана Харизанова-Методиева е доктор, доцент в ИЖН-Костинброд.

***** Павел Шейтанов е доктор в катедра „Икономика на природните ресурси“ на УНСС.

***** Ани Димитрова е докторант в катедра „Икономика на природните ресурси“ на УНСС.

на риска в аграрния сектор, като се определят източниците на несигурност и риск, възможността на земеделските производители да използват различни стратегии за управление на риска, както и зависимостта на управлението на риска от възприятията на земеделските стопани и предприетите правителствени мерки; 2) Методологични основи на проучването на управлението на риска в земеделските стопанства; 3) Предложения за подобряване на процеса на управление на риска. Анализите в статията представят резултати от университетски проект НИ 16/2018 Интегриран подход при управление на риска в аграрния сектор.

Ключови думи: управление на риска, земеделски стопанства, политики, стратегии.

JEL: Q18, Q19.

Литературен преглед на управлението на риска в земеделските стопанства

Аграрният сектор е част от икономиката и е подвластен на различни несигурности, рискове и кризи, свързани с технологиите, икономическата и политическата среда, както и глобализацията. В тази връзка, управлението на риска в аграрния сектор в България все още представлява предизвикателство.

Рискът в земеделието може да се разглежда като несигурността, която засяга благосъстоянието на фермерите и най-често се свързва с намаляване на възвръщаемостта на вложенията и загубите, които

Управление на ресурси и разходи

може да понесат вследствие на тази несигурност. За отделните земеделски производители се налага да внедряват комплекс от дейности в производството и търговията, много често с несигурни резултати, засягащи тяхното благосъстояние (Киречев, 2013). Според МЗХГ (2018), развитието на земеделското производство се характеризира с по-голяма нестабилност в сравнение с другите сектори на икономиката. От съществено значение за земеделското производство са рисковете, които са определящи за добива и крайната земеделска продукция. Това се определя от основното средство за производство в земеделието – земята. Рисковете в земеделието възникват в резултат на несигурността на факторите, определящи възвръщаемостта в селскостопанското производство.

За правилното управление на рисковете следва те да бъдат разпознавани и класифицирани, за да се вземат най-адекватните мерки. В литературата съществуват множество класификации на риска и в частност риска в аграрния сектор. Според класификацията на ЕС, рисковете са разделени на лични (загуба на здраве и живот), институционални (политически, търговски регулации), финансови (достъп до кредити и стабилност на кредитните условия), производствени (причините, свързани с климатичните условия, вредителите, болестите, кражбите, пожарите) и ценови (неблагоприятни промени в цените на пазарите на селскостопански продукти и производствените фактори) (Ratas, Nurmet, 2017).

Управлението на риска в селското стопанство се налага поради многообразието от несигурности, които са потенциални източници на риск. Ключов източник на риск в отрасъла е несигурността на производството. Количеството и качеството на продукцията, които се получават, са резултат от поредица събития, от които голяма част са неизвестни (Moschini, Hennessy, 1999). Производствената несигурност също

допринася и за несигурността на цените. Освен биологичните особености на продукцията, тук се вземат предвид и чисто търговските механизми и участниците по веригата на реализация на продукцията. Политическата несигурност оказва влияние върху селското стопанство (данъци, лихвени проценти, валутни курсове и др.). Технологичната несигурност се свързва с еволюцията на производствените техники и технологии, които могат да направят предходни инвестиции остарели, дори преди те да са изплатени. Институционалните рискове представляват вид несигурност, която е резултат от взаимодействието с други хора и институции, възможността за съдебни процеси или административно изпълнение или изпълнително производство. Природоклиматичните рискове са свързани със загуба или намаляване на реколтата, тъй като производственият процес в земеделието в голямата си част се осъществява на открито. Това произтича от факта, че той е силно зависим от климатичните условия, както и от разпространението на болести и вредители по селскостопанските култури и животни.

Земеделските производители имат широк спектър от възможности за управление на риска – от стратегии за намаляване на риска (чрез подходящи производствени технологии), подходи за смекчаване на риска (чрез диверсификация и различни пазарни инструменти като застрахователни и фючърсни пазари) до възможностите за справяне с риска чрез финансови инструменти). Аграрните стопанства, чрез техните домакинства, приемат различни стратегии за управление на риска, засягащи доходите и потреблението им. Тези стратегии зависят от характеристиките на риска, пред които са изправени производителите, от отношението им към риска и наличните инструменти за управлението му. Някои автори изтъкват, че изборът на стратегия за управление на риска зависи и от ре-

гионалните различия на територията и вида производство, например биологично (Doitchinova, 2019; Branzova, 2019). Изборът на стратегии за управление на риска се обуславя от личностните характеристики на фермерите и тяхното вътрешно усещане спрямо риска. Стопанствата, избягващи риска, биха предприели нискорискови алтернативи, или възвръщаемостта на алтернативите е много висока спрямо размера на поетия от тях риск. Управители, които са склонни да поемат риск, биха използвали и такива стратегии, при които не очакват непременно голямо възнаграждение, но то би било по-високо спрямо непоемането на риск.

Преглед за управлението на риска е направен за нуждите на FAO, като са изведени основните характеристики на риска и поведението на собствениците на стопанствата на база тяхната големина, специализация, местоположение, достъп до пазари и др. (Kahan, 2013). В изследването се прави извод, че малките стопанства по-скоро избягват рискови дейности, докато големите организират дейността си като бизнес, за който управлението на риска е част от оперативните дейности. Roe (2013) посочва, че по-високата средна възраст на хората, които управляват земеделски стопанства, е причина за по-малката им склонност да поемат риск, посочвайки изследвания, доказващи, че с нарастването на възрастта хората стават все по-малко склонни да поемат рискове (Dohmen et al., 2011). В друго изследване Xiao et al. (2001) доказват, че собствениците на семеен бизнес са по-склонни да поемат финансови рискове и притежат повече рискови активи, сравнено с хората, които не притежават семеен бизнес. В изследването си Bergfjord (2013) установява, че на земеделските управители внезапната печалба би се отразила по-малко на поведението им, отколкото внезапна загуба. Това означава, че земеделските производители по-скоро биха променили отношението си към риска

след настъпване на значителни загуби, докато при внезапна печалба за стопанството по-скоро не биха променили нищо свързано с управлението на риска. Възприемането на риска е базирано на социална и културна конструкция, отразяваща ценности, начин на мислене, образование, традиция, история и идеология (Weinstein, 1989). Дадено лице може да възприема пазарния риск като по-важен или по-вероятно да възникне в дейността му, отколкото финансовия риск. Поради това е важно да се разберат поведенията и възприятията за риска на земеделските стопани, за да се разберат по-добре стратегията им и подходите за управление. Отношението към риска може да бъде повлияно от пазарната ориентация на земеделските стопани, ангажираността на семейството (човек със семейни ангажименти и отговорности може да е по-склонен да поеме риска от този, който не е) и възрастта на земеделския стопанин (Kahan, 2013).

Според други изследвания, управлението на риска е важна част за развитието на аграрния сектор и управлението му е грижа на правителствата, които разработват специални политики в областта (Bielza et al., 2007). Аграрният сектор е тясно свързан с политическата система и се характеризира със сложна система от правителствени интервенции, чиито промени могат да създадат риск за инвестициите в селското стопанство (OECD, 2009). Според изследване на OECD (2009), потенциалният принос на правителствата за управлението на риска включва: 1) осигуряване на стабилна макроикономическа и бизнес среда с конкурентни пазари и ясни регулации; 2) улесняване на достъпа до инструменти на пазара като застрахователните системи; и 3) предоставяне на конкретни мерки, които да помогнат на земеделските производители да намалят риска или да се справят с последиците от нежеланите събития. Трябва да се има предвид, че всички селскостопански политики оказ-

Управление на ресурси и разходи

ват влияние върху средата и поведението на земеделските стопанства в риск.

Методологична рамка на разработката

Целта на статията е да се направи анализ на управлението на риска в земеделските стопанства и на тази база да се определят обобщени изводи и предложения за подобряване на процеса.

Анализите в статията представят резултати от университетски проект НИ 16/2018 Интегриран подход при управление на риска в аграрния сектор.

Методологичната рамка на изследването включва: 1) Теоретичен преглед на управлението на риска в аграрния сектор, като се определят източниците на несигурност и риск, възможността на земеделските производители да използват различни стратегии за управление на риска, както и зависимостта на управлението на риска от възприятията на земеделските стопани; 2) Методологични основи на проучване на управлението на риска в земеделските стопанства; 3) Предложения за подобряване на процеса на управление на риска.

Избраният подход за събиране на информацията е тип извадков, а методът е качествен. Извадковият подход е много подходящ за изследване на неголям брой земеделски стопанства, които в България са разпръснати из всички райони. Избран е анкетният метод на изследване.

За целите на настоящата разработка от анкетната карта за земеделски производители се използват въпросите, свързани с информацията до каква степен анкетираните управляват рисковите процеси. Търси се отговор през какъв период от време респондентите анализират рискови събития. Целта на този въпрос е да се установи прилага ли се систематичен подход от страна на анкетираните при установяване на неблагоприятните събития, които могат да настъпят и да повлияят на тяхната дейност.

Възможните отговори са съответно: Всеки месец, два пъти годишно, веднъж годишно, при стартиране на дейността, при настъпване на рисково събитие. В зависимост от честотата, в която се извършва такъв анализ на рискови събития, се установява съответно и разбирането на анкетираните по отношение на значението и ролята на анализа на риска в дейността му.

Целта на въпроса дали земеделските производители документират процеса по управление на риска е да се определи степента на разбиране на процеса по анализ и оценка на риска. В случай че процесът по управление на риска не се документира, то съответно и разбирането за идентификацията и управлението на рисковите процеси предопределят невъзможност да се генерира необходимата информация и да се предприемат съответните адекватни действия.

Въпросът „Изготвя ли се риск регистър?“ набляга на формалния начин на процеса на управление на риска. В случай че се документира процесът по управление на риска, наличието на риск регистър е основен механизъм за управление и контрол на този процес.

За нуждите на разработката се оценяват твърдения, свързани с определяне на степента, в която земеделските производители управляват риска. Отговори на тези въпроси се търсят главно за да се изведе доколко следните твърдения са обосновани, а именно:

1. Управлението на риска следва да бъде на секторно ниво.
2. Управлението на риска следва да бъде съобразено с големината на стопанството.
3. Големите стопанства по-лесно се справят с рискови събития.
4. Стопанствата, имащи по-голям на брой заети лица, са по-гъвкави по отношение на механизмите за управление на риска.
5. Малките стопанства са високорискови.
6. Големите стопанства планират дей-

Управление на ресурси и разходи

- ностите си така, че да минимизират риска от дейността им.
- Държавата трябва да подпомага повече аграрните структури, претърпели рискови събития.
 - Държавата не трябва да подпомага стопанства, които не прилагат механизми за смекчаване на риска.
 - Прилагането на механизми за преодоляване на риска ще намали прекалено много печалбата им.
 - Прилагането на механизми за риск е много скъпо.
 - Само тясно специализирани стопанства прилагат механизми за преодоляване на риска.
 - Земеделските стопани не познават механизмите за преодоляване на риска в земеделието.

За да се осъществи избор на земеделски производители, които да вземат участие в анкетното проучване, е използвана четиристъпкова схема за избор на район и специализация на стопанствата както следва:

Управление на риска

- Избор на видове стопанства за изследване според значението им за аграрния сектор – растениевъдни и животновъдни.
- Избор на съотношение между отделните видове стопанства според основната им аграрна дейност – растениевъдни и животновъдни.
- Избор на район, където стопанствата, избрани на стъпка едно и две, са с най-голяма численост/площ/брой животни.
- Извеждане на идейни стопанства от всеки сектор.

На базата на избраната четиристъпкова схема са определени 50 стопанства, представляващи умалена извадка на сектора в страната (таблица 1). За да се направи проучването на управлението на риска в аграрния сектор спрямо описаната методология, са изследвани следните типове и брой стопанства: Житни, маслодайни и протеинови култури – 21 бр.; Говеда с млечно направление – 8.5 (9) бр.; Други полски култури – 6.3 (6) бр.; Овце, кози и други тревопасни животни – 4.5 (4) бр.; Свини, птици и зайци – 3 бр.;

Таблица 1. Съотношение на специализираните стопанства спрямо икономическия размер и броя в съвкупността

Специализация	% съотношение спрямо икономическия размер	Брой от изследваната съвкупност, N= 50
Житни, маслодайни и протеинови култури	42	21
Говеда с млечно направление	17	8.5
Други полски култури	12.6	6.3
Овце, кози и други тревопасни животни	9	4.5
Свини, птици и зайци	6	3
Зеленчуци, цветя и гъби	4.8	2.4
Овощни насаждения	3	1.5
Лозя	2	1
Говеда с месно направление	1.8	0.9
Говеда с млечно и месно направление	1.5	0.75
Смесени трайни насаждения	0.3	0.15

Източник: Собствени изчисления на база статистически данни от Аграрна статистика, МЗХГ, 2019

Управление на ресурси и разходи

Зеленчуци, цветя и гъби – 2.4 (2) бр.; Овощни насаждения – 1.5 (1) бр.; Лозя – 1 бр.; Говеда с месно направление – 0.9 (1) бр.; Говеда с млечно и месно направление – 0.75 (1) бр.; Смесени трайни насаждения – 0.15 (1) бр.

За нуждите на разработката, освен че е представен анализ на данни от анкетно проучване сред земеделските стопанства, където се търсят отговори на основните заложи изследователски задачи, се представя и част от проучване сред експерти в областта на земеделието. Експертното проучване е проведено през 2020 г. и то е сред експерти, работещи в областни дирекции „Земеделие“ с цел разкриване на потенциалните проблеми и възможности, свързани с управлението на риска сред земеделските стопанства. Броят и изборът на експертите е съответно 28, като изборът е сведен до един експерт от област. Интервютата са вземани по телефона, във връзка с усложнената ситуация за посещения на място. Аналогично на земеделските производители, експертите също оценяват твърдения по отношение на степента, в която земеделските производители управляват риска. Зададеният въпрос е аналогичен на този, който е включен в анкетната карта за земеделските производители, и са направени сравнителни оценки на отговорите между земеделските производители и експертите. Експертното мнение служи за оценка на сектора от една страна, а от друга страна – да се провери доколко тези твърдения се потвърждават и от осъщественото експертно проучване.

Анализ на управлението на риска в земеделските стопанства в България

Честотата, с която се извършват анализът и оценката на рисковите събития, показва подхода, начините и ресурсите, които се използват за предотвратяване на рискови събития. Към анкетирания е формулиран въпрос, който акцентира именно

на времеви аспект за анализ и оценка на рисковете. На въпроса през какъв период от време земеделските стопанства анализират рисковите събития по скалата от 1 до 5, значителна част от анкетиранията стопанства дават значително висока средна оценка от 4 и съответно се обединяват около позицията, че извършват анализ на риска след всяко рисково събитие (таблица 2).

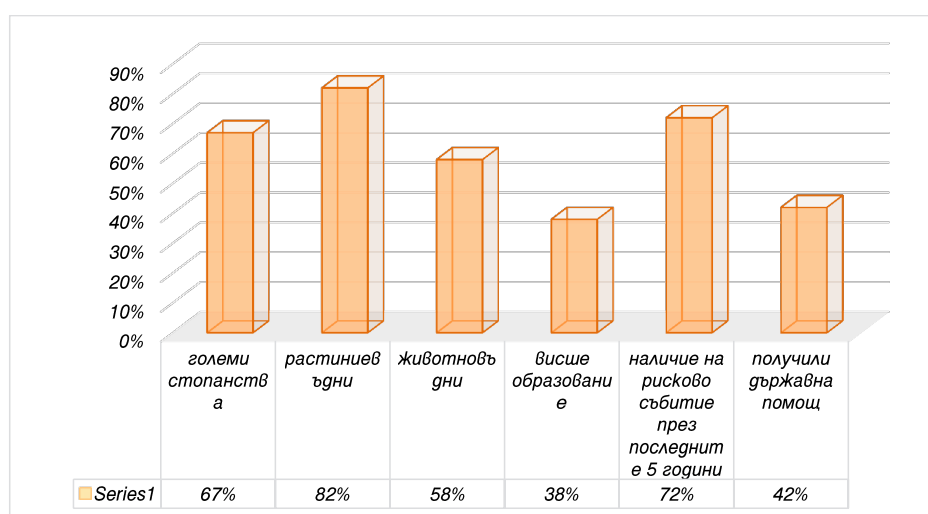
Повечето от стопанствата извършват тази оценка на риска след приключване на сезона, като вземат под внимание всички фактори, водещи до създаване на рискови ситуации, и разглеждат комплексно действията, които следва да се предприемат. Тяхната средна оценка е висока и е 4.2. Еднаква средна оценка от 2 получават и отговорите на респонденти, които извършват оценка на риска преди началото на кампанията или изобщо не го правят. Съществува и друга група, която има средна оценка 3 и осъществява анализ на риска веднъж на няколко години.

От направеното проучване сред земеделските стопанства се очертава интересен профил на стопаните, изготвящи оценка на риска. Оценка на риска извършват 67% от големите стопанства (фигура 1). Значителен процент от растениевъдните стопанства (82 %) извършват анализ и оценка на риска. От животновъдните стопанства този процент е по-нисък и съответно това са 58%. Очертава се и интересна тенденция, че 38% от анкетиранията, които извършват оценка на риска, са с висше образование. От анализиранията данни се установява, че 72% от стопанствата са имали рисково събитие през последните 5 години и едва 42% са получили помощ от гържавата. От представените данни по отношение на честотата, в която се извършва такъв анализ на рискови събития, се установи съответно и разбирането на различните групи анкетирани респонденти по отношение на значението и ролята на анализа на риска в дейността му.

Таблица 2. Средни оценки за периода, в който се извършва анализ на рискови събития

Действия	Средна оценка
След всяко рисково събитие	4
След края на сезона	4,2
Преди началото на новата кампания	2
Веднъж на няколко години	3
Не правя анализ	2

Източник: Собствено проучване

Фигура 1. Профил на земеделските стопанства, изготвящи оценка на риска

Източник: Собствено проучване

При оценката на рисковите събития с оглед събиране на необходимата информация е важен моментът с документирането на процеса (фигура 2).

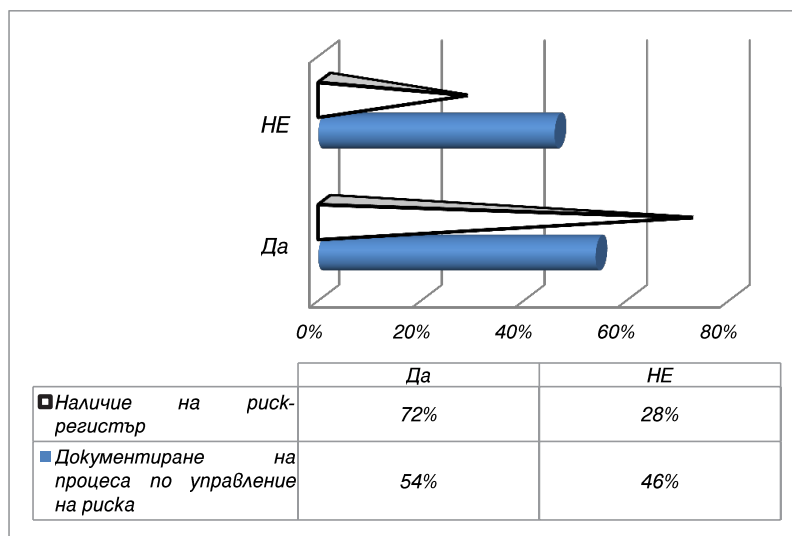
Значителна част от запитаните дали се документира процесът по управление на риска – 54%, извършват такъв вид процедура, която на практика им позволява да притежават и анализират необходимата информация, свързана с управлението на рисковете. Около 46% от анкетираните не документират процеса по управление на риска. В случай че се документира процесът по управление на риска, това съответно ще позволи създава-

нето и наличието на риск регистър, който съответно е основен механизъм за управление и контрол на този процес.

Следващият въпрос акцентира именно на наличието на риск регистър и изготвя ли се такъв. Отново се наблюдава нисък процент на далите положителен отговор – 28%. Около 72% от анкетираните не смятат, че следва да изготвят риск регистър.

При оценката на рисковите събития сред съществените моменти са ресурсите, които се изразходват, за да се извърши адекватна оценка на риска. Тук се наблюдават интересни зависимости при отговори-

Управление на ресурси и разходи

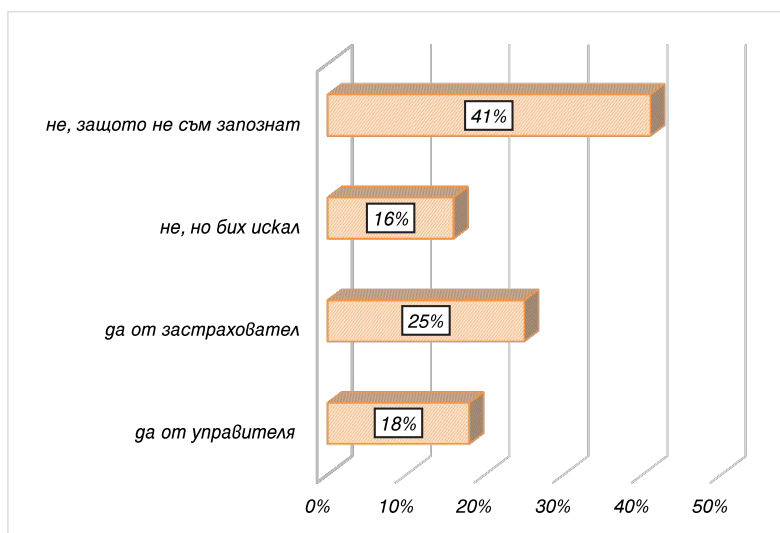

Фигура 2. Разпределение на отговорите за документирането на процеса по управление на риска

Източник: Собствено проучване

те на респондентите. На въпроса извършва ли се анализ на разходите и ползите на процеса по мониторинг и контрол на риска се оформят четири основни групи от анкетираните (фигура 3).

В първата група с най-голям процент от респондентите – 41%, посочват, че този анализ на разходите и ползите не се извършва и не са запознати. На следващо място с 25% е групата, в която попадат отговори-

Фигура 3. Разпределение на отговорите за осъществяването на разходите и ползите на процеса по мониторинг и контрол

Източник: Собствено проучване

те на анкетираните, че анализът на разходите и ползите на процеса по мониторинг и контрол на риска се извършва от застраховател. Сравнително немалък процент – около 18%, попадат в групата, която смята, че този процес се извършва от управителя. С най-нисък процент – 16%, е групата от респонденти, които се определят като такива, които не извършват такъв анализ, но биха искали това да се случи.

На таблица 3 са представени 12-те основни твърдения, свързани с управлението на риска, които са оценени от земеделски производители по скалата от 1 до 5 и са подредени низходящо. С почти максимална оценка е твърдението, че държавата трябва да подпомага повече аграрните структури, претърпели рискови събития – 4,9. Земеделските производители са обединени,

че намесата на държавата при стопанства, претърпели рискови събития, е недостатъчна, незадоволителна и е необходимо да се работи в посока повишаване на подпомагането. На второ място са твърденията, че управлението на риска следва да бъде на секторно ниво и само тясно специализирани стопанства прилагат механизми за преодоляване на риск, оценени от земеделските стопани с 4,6. Различните сектори в земеделието са изправени пред различни рискове, които са специфични за дадено производство, затова управлението на риска е необходимо да се изготви индивидуално за всеки сектор, като се вземат предвид особеностите му. Тясно специализираните стопанства могат да си позволят да прилагат механизми за преодоляване на риска, защото са съсредоточени върху конкрет-

Таблица 3. Оценка на българските земеделски стопани на твърдения, свързани с управлението на риска

Оценка на твърдения, свързани с управление на риска	Оценка от 1 до 5 N=50
Държавата трябва да подпомага повече аграрните структури, претърпели рискови събития	4,9
Управлението на риска следва да бъде на секторно ниво	4,6
Само тясно специализирани стопанства прилагат механизми за преодоляване на риска	4,6
Малките стопанства са високорискови	4,4
Големите стопанства по-лесно се справят с рискови събития	3,8
Прилагането на механизми за преодоляване на риска ще намали прекалено много печалбата ми	3,8
Земеделските стопани не познават механизмите за преодоляване на риска в земеделието	3,7
Държавата не трябва да подпомага стопанства, които не прилагат механизми за смекчаване на риска	3,4
Управлението на риска следва да бъде съобразено с големината на стопанството	3,1
Големите стопанства планират дейностите си така, че да минимизират риска от дейността им	3,0
Прилагането на механизми за риск е много скъпо	2,8
Стопанствата, имащи по-голям на брой заети лица, са по-гъвкави по отношение на механизмите за управление на риска	2,7

Източник: Собствено проучване

Управление на ресурси и разходи

но производство и ако при него настъпят рискови събития, цялата произведена продукция се унищожава. Те не са диверсифицирали дейността си и затова не могат да рискуват и да не прилагат механизми за преодоляване на риска в стопанството.

Малките стопанства са високорискови е твърдение, което е оценено от земеделските производители със сравнително висока оценка – 4,4. Това е така, защото малките стопанства не притежават значителни финансови средства и им е по-трудно да внедряват механизми за управление на риска. Стопаните предпочитат да насочат финансите си къмлежащите разходи, отколкото да закупуват механизми за справяне с рискови събития, които не е ясно кога и дали ще настъпят.

Следващото оценено твърдение е продължение на предходното и то гласи, че големите стопанства по-лесно се справят с рискови събития. Може да се направи аналогията, че след като малките стопанства са по-рискови, то големите не са. Причината за това също се явяват финансовите средства, с които разполагат управителите на големи земеделски стопанства, те са значително по-големи и затова може да се инвестира в механизми за управление на риска. Големият обем на производство позволява добра възвръщаемост на инвестицията.

Земеделските стопани са оценили с най-слаби оценки две твърдения, а именно: (1) Стопанствата, имащи по-голям брой заети лица, са по-гъвкави по отношение на механизмите за управление на риска – 2,7; (2) Прилагането на механизми за риск е много скъпо – 2,8. оценките показват, че производителите не са съгласни с твърденията.

22 стопанства за 2019 г., или 44% от анкетираните, са кандидатствали за подпомагане при настъпило рисково събитие. От тях 81% са получили подпомагане.

Таблица 4 показва оценките на експерти относно някои от 12-те специфични твърдения спрямо как следва да бъде организирано управлението на риска в земеделството.

Според експертите, за да бъде управляван рискът в аграрния сектор, следва да се изготвят индивидуални стратегии на ниво подсектор, като по този начин могат да се изведат конкретните рискове, породени от конкретни дейности. По този начин по-лесно ще може да се прилагат определени механизми и стратегии, които да са конкретно разработени. Общата оценка е 4,9 от 5, което е почти максимално възможната. От тази оценка може да се направи изводът, че политиката на МЗХГ следва да се промени, да бъде спрямо нуждата на земеделските производители и спрямо дейностите, които развиват.

В допълнение на управлението на стопанствата, според дейностите, с които се занимават, следва да се обърне и специално внимание на големината на стопанствата, тъй като експертите са на мнение, че различните по големина стопанства се справят по различен начин с риска, който възниква.

Друго изследователско твърдение, което не може да бъде потвърдено в пълнота, е, че стопаните не познават механизмите за управление на риска, както и само тясно специализираните стопанства прилагат механизми за преодоляване на риска.

Експертите смятат, че прилагането на механизми за преодоляване на риска ще намали прекалено много печалбата на стопанствата и че стопанствата, имащи по-голям брой заети лица, са по-гъвкави по отношение на механизмите за управление на риска.

Най-ниски оценки получават твърденията, че гържавата трябва да подпомага повече аграрните структури, претърпели рискови събития, и че гържавата не трябва да подпомага стопанства, които не прилагат механизми за смекчаване на риска.

Обобщени изводи и насоки за управление на риска в земеделските стопанства в България

Основните изводи, които биха могли да се направят на базата на теоретичния преглед и анализа на управлението на риска в земеделските стопанства, са следните:

Таблица 4. Възможности и твърдения за управление на риска в аграрния сектор

Оценка на твърдения, свързани с управление на риска	Оценка от 1 до 5 N=50
Управлението на риска следва да бъде на секторно ниво	4,9
Управлението на риска следва да бъде съобразено с големината на стопанството	4,8
Големите стопанства планират дейностите си така, че да минимизират риска от дейността им	4,5
Малките стопанства са високорискови	4,1
Големите стопанства по-лесно се справят с рискови събития	3,8
Прилагането на механизми за риск е много скъпо	3,6
Земеделските стопани не познават механизмите за преодоляване на риска в земеделието	3,2
Само тясно специализирани стопанства прилагат механизми за преодоляване на риск	3,1
Прилагането на механизми за преодоляване на риска ще намали прекалено много печалбата ми	3,0
Стопанствата, имащи по-голям на брой заети лица, са по-гъвкави по отношение на механизмите за управление на риска	2,9
Държавата трябва да подпомага повече аграрните структури, претърпели рискови събития	2,9
Държавата не трябва да подпомага стопанства, които не прилагат механизми за смекчаване на риска	2,8

Източник: Собствено проучване

- Рискът в земеделието може да се разглежда като несигурността, която засяга благосъстоянието на фермерите и най-често се свързва с намаляване на възвръщаемостта на вложенията и загубите, които може да понесат вследствие тази несигурност.
- Развитието на земеделското производство се характеризира с по-голяма нестабилност в сравнение с другите сектори в икономиката, като рисковете в земеделието възникват в резултат на неси-

гурността на факторите, определящи възвръщаемостта в селскостопанското производство.

- Аграрният сектор не е хомогенен както от гледна точка на видовете и местоположението на структурите, тяхната специализация, размер, начин на управление и др., така и по отношение на възможните рискове, произтичащи от дейността. Поради тази причина аграрният риск, оценката му и стратегиите за преодоляване на последиците следва

Управление на ресурси и разходи

- да бъдат разгледани на ниво отрасъл.
- Значителна част от анкетираните стопанства дават висока средна оценка на въпроса дали извършват анализ на риска след всяко рисково събитие, което показва, че се прилага систематичен подход от страна на анкетираните при установяване на неблагоприятните събития, които могат да настъпят и да повлияят на тяхната дейност.
 - При определяне на профила на земеделското стопанство, изготвящо оценка на риска, се установява, че най-често това са големи стопанства с растениевъдна специализация, чийто собственик е с висше образование и през последните 5 години са имали рисково събитие.
 - Анализът показва, че значителна част от респондентите документират процеса по управление на риска, което дава възможност за идентификация и управление на рисковите процеси, генериране и анализиране на необходимата информация и предприемане на съответните адекватни действия.
 - Анкетното проучване сред земеделските производители показва, че гържавата трябва да подпомага повече аграрните структури, претърпели рискови събития, тъй като гържавната намеса при тези стопанства е недостатъчна, незадоволителна и е необходимо да се работи в посока повишаване на подпомагането.
 - Управлението на риска следва да бъде на секторно ниво, тъй като само тясно специализирани стопанства прилагат механизми за преодоляване на риск. Различните сектори в земеделието са изправени пред различни рискове, които са специфични за дадено производство, затова е необходимо управлението на риска да се изготви индивидуално за всеки сектор, като се вземат предвид особеностите му.
 - Малките стопанства са високорискови, тъй като те не притежават значителни финансови средства и им е по-трудно да внедряват механизми за управление на риска. Стопаните предпочитат да насочат финансите си към належащите разходи, отколкото да закупуват механизми за рискови събития, които не е ясно кога и дали ще настъпят. В сравнителен аспект големите стопанства имат по-големи възможности за инвестиции в посока управление на риска, а големият обем на производство позволява добра възвръщаемост на инвестицията.
 - Ако се сравнят оценките на твърденията на земеделските производители по отношение на управлението на риска в земеделските стопанства в България и оценките на експертите по отношение на същите, може да се обобщи, че двете групи оценяващи имат еднako мнение по твърденията, свързани с това, че: (1) управлението на риска следва да бъде на секторно ниво; (2) малките стопанства са високорискови; (3) големите стопанства по-лесно се справят с рискови събития; (4) земеделските стопани не познават механизмите за преодоляване на риска в земеделието; (5) стопанствата, имащи по-голям брой заети лица, са по-гъвкави по отношение на механизмите за управление на риска.
- По отношение на стимулирането и погубряването на процеса на управление на риска в земеделските стопанства могат да бъдат определени следните предложения и насоки:
- Необходимо е осъществяване на планиране на извънредните ситуации. То се отнася до конкретни действия, които трябва да се предприемат при възникване на потенциално рисково събитие. Плановете за действие при извънредни ситуации следва да се разработят предварително, като са подготвени за момента, в който се реализират рисковите събития.
 - Управителите на земеделски стопанства е необходимо да отчетат, че управлението и контролът на риска е структуриран,

Управление на ресурси и разходи

последователен и непрекъснат процес, интегриран в дейността на структурата. При него се идентифицират, анализират, оценяват, определят реакции и се докладват възможни събития, които биха повлияли негативно върху постигането на нейните цели. Основна предпоставка за ефективното управление и контрол на риска е определянето на ясни, измерими цели и тяхното разбиране.

- Управлението и контролът на риска подпомагат управлението на ресурсите и успешното реализиране на целите на структурата. Неговата ефективност се определя от нивото на организираност, задълбоченост и изчерпателност на прилагания процес, качеството на изпълняваните процедури, подготовката и ангажираността на участващия ръководен и изпълнителски състав.
- Налице са техники, които трябва да бъдат използвани с цел подпомагане на процеса по мониторинг на рисковете. На първо място е целесъобразно идентифициране и проследяване на показателите за риска, които могат да действат като системи за ранно предупреждение. Например, ако липсата на ясна нормативна уредба, свързана с определен вид дейност, липсата на интерес за инвестиции е идентифицирана като риск и са въведени контроли за ограничаване на риска, показател за риска може да бъде броят на инвестиционните предложения. Ако този показател е над допустимата норма, това е индикация, че създадените контроли не работят добре. На следващо място, напредъкът по отношение на ограничаването на риска следва да бъде обсъждан на редовни срещи във всяка една структура. Етапът на разглеждане и анализ на резултатите от управлението на риска е от изключителна важност и следва да бъде организиран по начин, по който да се осигури непрекъсваемост на процеса.
Може да се направи заключението, че

Управление на риска

земеделското производство се характеризира с относително по-голяма несигурност и нестабилност в сравнение с производството в другите икономически сектори, което го прави значително по-рисково. Следователно, процесът на управление на риска трябва да е насочен към осигуряване на благоприятни условия за постигане на целите на земеделското стопанство, отчитайки вътрешните и външните характеристики на средата, която го заобикаля.

Цитирани източници:

- Киречев, Д., 2013. Управление на производствения риск в земеделието. *Управление и устойчиво развитие*, 3, 81-87.
(Kirechev, D., 2013. Upravlenie na proizvodstvenia risk v zemedeliето. *Upravlenie i ustoychivo razvitie*, 3, 81-87)
- МЗГХ, 2018. Стратегия за управление на риска на МЗХГ.
(MZGH, 2018. Strategia za upravlenie na riska na MZHG)
- Петкова, И., З. Стоянова, Ц. Харизанова-Методиева, Н. Методиев, П. Шейтанов, А. Димитрова, НИД НИ 16/2018 Интегриран подход при управление на риска в аграрния сектор.
(Petkova, I., Z. Stoyanova, Ts. Kharizanova-Metodieva, N. Metodiev, P. Sheitanov, A. Dimitrova, NID NI 16/2018 Integriran podhod pri upravlenie na riska v agrarnia sektor)
- Bergfjord, O., 2013. Farming and Risk Attitude. *Emirates Journal of Food and Agriculture*, January 2013, DOI: 10.9755/ejfa.v25i7.13584.
- Bielza, M., J. Stroblmair, F. Pinilla, C. Constanza, C. Dittmann, 2007. Agricultural risk management in Europe. 101st EAAE Seminar 'Management of Climate Risks in Agriculture', p. 1-22. Berlin: EAAE.
- Branzova, P., 2019. Organic Farming in Bulgaria and EU-Comparative Dimensions. *Икономически изследвания*, (1), 183-187.
(Branzova, P., 2019. Organic Farming in Bulgaria and EU-Comparative Dimensions. *Ikonomich-*

eski izsledvania, (1), 183-187)

Dohmen, T., A. Falk, D. Huffman, U. Sunde, J. Schupp, G. Wagner, 2011. Individual risk attitudes: measurement, determinants and behavioral consequences. *Journal of the European Economic Association*, 9(3), 522-550.

Doitchinova, J., 2019. Structural Changes and Regional Models of Agriculture. *Trakia Journal of Sciences*, 17(1), 154-159.

Kahan, D., 2013. Managing risk in farming. Farm management extension guide. FAO. ISBN 978-92-5-107543-2 (print). E-ISBN 978-92-5-107544-9 (PDF).

Moschini, G., D. Hennessy, 1999. Uncertainty, Risk Aversion and Risk Management for Agricultural Producers. In: *Handbook of Agricultural Economics*. Volume 1, p. 87-153.

OECD, 2009. *Managing Risk in Agriculture: A Holistic Approach*. Paris: OECD.

Ratas, M., M. Nurmet, 2017. Risk management

practices of agricultural enterprises – evidence from Estonia. In: *Risk in the food economy. The Polish and the EU agricultures 2020+*.

Roe, B., 2013. How Well Do Farmers Tolerate Risk? Comparisons with Nonfarm Business Owners and the General Population. *Choices*, vol. 28, issue 4, pp. 1-5, at: http://www.choicesmagazine.org/magazine/pdf/cmsarticle_335.pdf

Tangermann, S., 2011. Risk Management in Agriculture and the Future of the EU's Common Agricultural Policy. International Center for Trade and Sustainable Development. Issue Paper No. 34.

Weinstein, N., 1989. Optimistic biases about personal risks. *Science*. *Science*, 246 (4935), 1232-1234.

Xiao, J., M. Alhabeeb, S. Hong, W. Haynes, 2001. Attitude toward risk and risk-taking behavior of business-owning families. University of Massachusetts Amherst, *Journal of Consumer Affairs*, 1.